

PROSTOR

18 [2010] 2 [40]

ZNANSTVENI ČASOPIS ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM
A SCHOLARLY JOURNAL OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

POSEBNI OTISAK / SEPARAT | OFFPRINT

ZNANSTVENI PRILOZI | SCIENTIFIC PAPERS

452-467 JADRAN KALE

PRIJEDLOG MODELA INVENTARIZACIJE
SUHOZIDA

PROPOSED MODEL FOR INVENTORYING
DRY STONE WALLS

PREGLEDNI ZNANSTVENI ČLANAK
UDK 72.031.1:528 (497.5)

SUBJECT REVIEW
UDC 72.031.1:528 (497.5)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU, ARHITEKTONSKI FAKULTET
UNIVERSITY OF ZAGREB, FACULTY OF ARCHITECTURE

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK | UDC 71/72
18 [2010] 2 [40]
267-516
7-12 [2010]

SL. 1. OTOČIC BALJENAC U ŠIBENSKOM OTOČJU
FIG. 1 SMALL ISLAND BALJENAC IN ŠIBENIK'S ARCHIPELAGO

JADRAN KALE

MUZEJ GRADA ŠIBENIKA
HR – 22000 ŠIBENIK, GRADSKA VRATA 3
SVEUČILIŠTE U ZADRU
HR – 22000 ŠIBENIK, UL. FRANJE TUĐMANA 24I

PREGLEDNI ZNANSTVENI ČLANAK

UDK 72.031.1:528 (497.5)

TEHNIČKE ZNANOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM

2.01.04 – POVIJEST I TEORIJA ARHITEKTURE
I ZAŠTITA GRADITELJSKOG NASLIJEĐA

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 16. 3. 2010. / 6. 12. 2010.

MUSEUM OF ŠIBENIK
HR – 22000 ŠIBENIK, GRADSKA VRATA 3
UNIVERSITY OF ZADAR
HR – 22000 ŠIBENIK, UL. FRANJE TUĐMANA 24I

SUBJECT REVIEW

UDC 72.031.1:528 (497.5)

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

2.01.04 – HISTORY AND THEORY OF ARCHITECTURE
AND PRESERVATION OF THE BUILT HERITAGE

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 16. 3. 2010. / 6. 12. 2010.

PRIJEDLOG MODELA INVENTARIZACIJE SUHOZIDA

PROPOSED MODEL FOR INVENTORYING DRY STONE WALLS

GEOGRAFSKI INFORMACIJSKI SUSTAV (GIS)

KULTURNI KRAJOLIK

PARTICIPATIVNE METODE

SUHOZID

Na osnovi dosadašnjih krajobraznih upisa u Registar kulturnih dobara predlaže se uvođenje katastra suhozida. Ravnajući se najboljim konzervatorskim praksama, katastar suhozida oslonio bi se tehnološki na GIS, a organizacijski potpomogao participacijskim praksama uz ekspertno vođenje projekta.

GEOGRAPHIC INFORMATION SYSTEM (GIS)

CULTURAL LANDSCAPE

PARTICIPATORY METHODS

DRYWALL

This paper outlines a proposal for a drywall land registry based on the existing landscape registrations in the Registry of Cultural Assets. Following the top quality conservation practices, the proposed drywall land registry would be technologically based on GIS and headed by expert project management.

UVOD

INTRODUCTION

Za krajobrazne strukture, obično svrstane pod pojmom suhozida,¹ moglo bi se reći da je to jedna od onih kulturnih pojava u prostoru koje je reputacija u nerazmjeru s njenom procjenom.² Iako Povjerenstvo za izbor spomenika kornatskoj pogibiji vatrogasaca u svojem obrazloženju odabranog rješenja naziva tehniku suhozida „najdubljom tradicijom ljudskog odnosa prema tom krajoliku”,³ ni stoljeće nakon pojavljivanja suhozidnih građevina u domaćem istraživačkom obzoru⁴ i dalje ne poznajemo posve njihovu zastupljenost,⁵ tipologiju⁶ i povijesnu genezu. I danas se na mnogim mjestima još pitamo: zašto ovakvih građevina i struktura u prostoru negdje ima, a na istovrsnom zemljištu drugdje nema; čemu se imaju zahvaliti podudarnosti, a čemu razlike; kakve su sve svrstice prisutne i čime, uopće, u ovome dijelu naše baštine danas još raspolazemo?

Ovaj je način gradnje ostao predmetom interesa oskudne literature, rijetkih konzervacija⁷ te mnogo slabo strukturiranih i neusustavljanih dojmova u rasponu od čuvenja i stereotipa preko marketinga kulturne industrije iskustva i doživljaja do umjetničkih refleksija. Na ovakav se način pothranjuje pejzažni doživljaj suhozidnog krajolika gotovo kao prirodne zadanosti. Stereotipom se olakšava popularizacija tradicije, ali destimulira istraživanje i otežava joj održive izgleda zaštite i očuvanja. Naime, ako se nešto predstavlja vječnim, tada mu je i trajanje na izgled neupitno, a

konzervacija, u osnovi, izlišna.⁸ Identitetsko predstavljanje kultiviranog krajolika ove vrste pridonosi problemu u svakom od slučajeva kada se o suhozidima govori jedino kao o ahistorijskoj žrtvi globalizacije. Kako će se pojasniti, ovakav naš kultivirani krajolik treba shvatiti kao posljedični proces koji je globalizacijom ne samo ugrožen, već je njome i bio prouzročen. Uostalom, i u naše je vrijeme nova narav konzumacije obalnog prostora posljedica transnacionalnog repositioniranja i razgranale globalizacije. Upućeno i poticajno odmjerenje zaštite i gospodarenja suhozidnim krajolikom to je složeniji zadatak.

Stoga ćemo na ovome mjestu pokušati identificirati najvažnije teškoće u upravljanju krajobraznom baštinom ove vrste, u određenoj mjeri analoški primjenjive i u drukčijim ambijentima,⁹ te predložiti odgovarajuće mjere. Pri tako postavljenom zadatku služimo se metodološkim postupkom historizacije kao istraživanja povijesno omeđenih kulturnih praksi,¹⁰ kakav je u akademskoj tradiciji kontinentalne etnologije od sredine druge polovice 20. st. začeo u folklorističkim analizama usmenih predaja i uspješno prenesen među raščlambe drugih utemeljiteljskih koncepata etnologijske znanosti.¹¹

U slučaju suhozidnih krajolika historizacija znači povijesnu stratifikaciju prisutnih arhitektonskih formi, pri čemu nam narativna i katastarska vrela velik dio ovog antropoge-

¹ Suhozid su „zidovi od kamena grade se ili bez veznog materijala *na suho*, *sušica*, *mrtvi zid*, *mrtvi mir*, ili s veznim materijalom *zivi zid*, *zivi mir*. [...] Na zidovima od kamena građenog *na suho* ne pazaju se značajke razvitka, iako su različiti prema obliku i prema veličini kamenog materijala koji se nalazi u blizini. Glavne su mu razlike u veličinama upotrijebljenih komada, kao i u tom da li je kamen ostrobridan, zaobljen ili je pločast”. [FREUDENREICH, 1962: 73] Za razliku od ‘gradnje na suho’, izraz ‘suhozid’ striktno se ne odnosi na nepravne svodove (*pseudocupola*) jer se tu ne radi samo o zidovima. Novo istraživanje rabi izraze ‘gradnja *u suho*’ i ‘suhoogradnja’. [KULUŠIĆ, 2006: 298]

² S ruba definiranja suhozida mogla bi doći dvojba – ulaze li u tu kategoriju, primjerice, i nasipni kameni burobrani u žičanim okvirima uz autocestu? Očito je kako se pojam suhozida asocira povijesnoj bastini.

³ Iz novinskog izvješća www.hina.hr/29.1.2010/

⁴ Suhozid je prvi opisivao JELIĆ, 1911: 30, a prvi zasebni rad donio je IVEKOVIC, 1925. Novije bibliografije radova o gradnji u suho donose STEPINAC-FABIJANIC, 1988. i JUVANEĆ, 2005.

⁵ Osim gustih područja zastupljenosti [STEPINAC-FABIJANIC, 1988: 113, 115; JUVANEĆ, 2005: 78-79], zanimljivi su ‘izvozi’ mjesnih navada gradnje, npr. na svoja izdvojena zemljišta, poput lokacije betinske bunje na Kumentu u blizini Biograda (najsjevernije dalmatinske kopnene građevine ove vrste), ili aktivnošću prizenjenih došljaka, poput Hvarana na Visu i u okolici Makarske. Zahvaljujem kolega Mirku Čepi na biogradskom i Branku Kiriginu na viškom podatku; za Makarsku vidi: JURISIC, 1981: 299. O radnim migracijama kao mogućem korijenu tri zasebne tradicije nepravo svodenih građevina na otoku Korčuli piše: JUVANEĆ, 2006: 37-39.

⁶ Za Kornate vidi: KULUŠIĆ, 2006: 303-307.

⁷ Jedna ovakva građevina obuhvaćena Registrom kulturnih dobara prvi je put popravljena listopada 2009. godi-

nog krajolika prokazuje kao kombiniranu posljedicu zasebnoga kontinentalnog i transkontinentalnog zbivanja. Kontinentalni događaj s globalnim učincima bila je smjena *ancien régimea* građanskim industrijskim poretkom s novim protagonistima društvene regulacije. Agrarna reforma kao sredstvo regulacije prirodnih resursa, sa seljacima kao proizvođačima kojima su u rukama proizvodi sada ostajali kao dobra utrživa za novac, stvorila je društveni sloj neposredno zainteresiranih oblikovatelja krajolika. Početak i kraj ove intenzivne djelatnosti omeđen je godinama pristizanja filokse. Stoga je transnacionalna ekonomska konjunktura uvjetovala nastanak velikog dijela antropogenoga primorskog krajolika u razdoblju od prve pojave filokse u Europi, vinogradarske krize zapadnih europskih područja i to veće isplativosti domaćeg vinarstva do pristizanja ove bolesti vinove loze i u naše krajeve (zaključno s 1909. godinom), s udvojenim pogubnim učinkom otvaranja carevinskog tržišta za talijanska vina uz ograničavanje dalmatinskog izvoza glasovitom klauzulom (1893.-1905.).

Drugim riječima, druga polovica 19. stoljeća bilo je razdoblje najznačajnijeg kultiviranja klimatski pogodnih zemljišta za potrebe uzgoja vinove loze i unosnog izvoza vina, a njeno je zaključno razdoblje od samo jednog naraštaja u kojem su bivši težaci napokon i ovdje dobili zakonsku mogućnost postati vlasnicima zem-

ne na Rašinoj bunji u predjelu Okit kod Vodica. Kao primjer obnove prilagodenim građevnim sredstvima istice se popravak suhozidnog zdenca na Kandiji kod Punta na otoku Krku iz svibnja 2004.; usporedi i popravak Mrgara na Lipici 17. ožujka 2007. [LEŠIĆ, i sur., 2010: 131-132]

8 O nestajanju novoengleskih suhozida vidi: MURRAY-WOOLEY; RAITZ 1992: 130-145.

9 Usporedi konzervacijski pristup uprave PP Lonjsko polje, gdje je kao kotva ekosustava i održivih povijesnih kulturnih praksi determinirana autohtona turpoljska pasmina svinje. Gospodarenje ovom specifičnom pasminom vezano je za niz održivih praksi u arhitekturi, graditeljstvu i društvenoj regulaciji.

10 GROSS, 2001: 369

11 U Hrvatskoj najprije u folklorističkim analizama Maje Bosković-Stulli, potom u etnološkom opusu Dunje Rihtman-Augustin, te danas u nizu raznih studija i pristupa.

12 Najslabije građevine ove vrste u jadranskoj Hrvatskoj listom su nastale u ovom razdoblju [KALE, 1998: 79]. Izgradnja tih kompleksnih ambijentalnih građevina rezultat je svakodnevnih potreba i gospodarskog interesa poljodjelaca za svoja otkupljena zemljišta udaljenija od naselja (stanovi, intrade, stancije itd.). Na istočnoj je obali Jadranskog mora ovo vremensko poklapanje dovelo i do mogućnosti da su dvije najslabije hrvatske građevine ove vrste, Stari stan i Rašina bunja, neovisno sagrađene iste 1903. godine [vidi i napomenu 40].

13 Često se radilo o stručnjacima koji su tijekom zagrebačkog studija pohađali i etnološki kolegij Milovana Gavazzija, suradujući poslije s etnologima i povremeno pišući također i o etnografskoj baštini. U krilu Odjela za arheologiju jednoga takvog Gavazzijeva učenika, Sime Batovića, pokrenuta je i inicijativa za primorski studij etnologije, koji je 2005. godine otpočeo na Sveučilištu u Zadru.

14 SUIC, 1952: 82; KALE, 1998: 77 (komentar)

SL. 2. GRADILIŠTE CESTE SV. KUZAM – KRIZIŠĆE NA DODIRU ETNOGRAFSKIH PREDJELA DOLCINA (LIJEVO) I TAKALA (DESNO)
FIG. 2 BUILDING SITE OF THE ROAD SV. KUZAM – KRIZIŠĆE, AT THE BORDERLINE BETWEEN THE ETHNOGRAPHIC ZONES OF DOLCINA (LEFT) AND TAKALA (RIGHT)

lje koju obrađuju – najvažniji formativni događaj u povijesti krajolika jadranske Hrvatske. Transformaciju krajolika toga dijela Hrvatske u oblik kakav nam je poznat danas u najvećoj su mjeri na svojim leđima iznijeli primorci koji su u starčku dob života dospjeli tijekom dvaju kraljevinskih desetljeća 20. stoljeća.¹² Akademska disciplina, koja je metodološki okarakterizirana namicanjem podataka putem etnografskog intervjua, u to je doba otvaranjem prvoga domaćeg etnološkog studija tek stjecala članstvo među humanističkim znanostima. Stoga pri svakom upuštanju u ovu temu taj dokumentarni nedostatak valja zaljećivati kritikom izvora, uočavanjem neiskorištenih vrela, interdisciplinarnim opažanjima te ponovnim isčitavanjem vrela i studija.

KONZERVATORSKA PRAKSA

CONSERVATION PRACTICE

Nakon Freudenreichova definiranja baštine suhozida u dva konzervatorska kompiliranja njegovih folklorističkih referata iz 1950-ih godina, tijekom posljednja četiri desetljeća mogu se pratiti određena nastojanja u upravljanju krajobraznom baštinom suhozida u Hrvatskoj. O sazrijevanju raspoloženja među starijim humanističkim istraživačima¹³ može posvjedočiti okružnica ravnatelja tadašnjega Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu, povjesničara umjetnosti Cvite Fiskovića i arheologa i autora teze o kontinuitetu liburnskoga pogrebnog *cipusa* s nepravno svodenim građevinama Mate Suica,¹⁴ koju su razaslali općinama, građevinskim tvrtkama i novinama: „... posebno poduzeca koja se na

vašem području bave izgradnjom cesta ili poduzimaju javne ili privatne radove koji protuzakonski iskorišćuju pa čak i prodaju kamenje sa spomenutih [prehistorijskih] gomila. /.../ Treba istaknuti da se o mnogim gradskim središtima i njihovim spomenicima više vodi računa, dok su spomenici izvan urbanih cjelina prepušteni stihiji. /.../ Jadranska obala svojom dužinom obiluje prirodnim ljepotama krajolika i kulturno-historijskom baštinom. To blago treba da bude predmet revalorizacije naših prostornih vrijednosti i kao takvo tretirano u tim projektima”.¹⁵

Jedno od prvih obilježja suhozida općenito je njihova krajobraznost, tj. uloga u strukturiranju i regulaciji širih prostora izvan naselja. U Hrvatskoj je 2005. godine u Registru kulturnih dobara bilo 325 upisa koji se odnose na strukture veće od pojedinačne građevine, no praktično se svi odnose na naselja.¹⁶ U današnjem Registru jedino konzistentno odstupanje predstavljaju 23 upisa ‘etnografskih zona’ (1972.-1976.), koje je uvela etnologinja riječkoga Konzervatorskog odjela Beata Gotthardi-Pavlovsky, anticipirajući kategoriju kulturnog krajolika kakva je poslije propozicionirana npr. kategorijama Liste svjetske baštine UNESCO-a.¹⁷ Prva ovakva zaštita bio je ujedno i prvi domaći upis suhozidnog krajolika među spomenike kulture (kulturna dobra). Riječ je o vinogradima na lokalitetu Takala u Bakarskom zaljevu. U kasnijem upisu ‘etnografske zone Lun’, tj. Lunjskog poluotoka, posebno je istaknuta pojedinačna suhozidna građevina, višeprostorni Dudicev osik, kao prvi takav regulacijski oslonac u hrvatskom konzervatorskom zoniranju.¹⁸ Budući da su konzervatorske smjernice propisane preduvjet prostorne regulacije, ovakva inovativna konzervatorska praksa poslužiti će nam kao vodič kroz dosadašnju prostornu regulaciju suhozidnih krajolika.

Obrazloženje rješenja utvrđivanja spomeničkog svojstva ‘etnografske zone bakarskih prezida’ datira nastanak ovoga ‘poljoprivrednog područja oblikovanog ljudskom rukom’ u razdoblju od 18. stoljeća do 1930-ih godina. Rješenjem se *prezide* (terase) razvrstavaju u pet grupa, koje ne dotiču obalu.¹⁹ Uz kopnenu granicu njihova obuhvata 1975. godine registrirana je ‘etnografska zona Praputnjak’ na predjelu Dolčina pod Praputnjakom, koja je „interpretirana organizacijom i grafičkim prikazom organizirane poljoprivredne površine, a poklapa se s prostorom kraške ponikve”.²⁰ U isti je mah, među drugima, nakon terenskog rada 1972. i 1975. godine utvrđena veća i složenija ‘etnografska zona Lun’ na otoku Pagu, koja je „interpretirana masom i osobito gustocom suhozidnih formacija koje tlocrtno pokrivaju prostor čitavog područja. /.../ Masa i gustoća suhozidnih formacija odlikuju se osobitom graditeljskom kvalite-

tom koja se – uz prisustvo raslinja spomeničke vrijednosti – stapa s krajolikom u nedjeljivu cjelinu”.²¹ U ovome su suhozidnom krajoliku uvedene drukčije unutarnje razdobe prostora. Prva zaštitna zona određena je za najvrjednije dijelove, kako etnografske tako i kulturno-povijesne; druga zaštitna zona obuhvaća pojedine zaselke s arhitekturom koja još uključuje npr. vanjska stubišta, terase na svod i mlinove za masline na otvorenom, dok je treća zaštitna zona ukupan kontaktni krajolik, tj. čitav poluotok na kojem se, sjevernije od Novalje, nalazi selo Lun. „Zona Lun predstavlja cjelovito i reprezentativno ruralno područje stočarske i maslinarske kulture /.../ koje se kao organizirani prostor kmetova rapske vlastele održava od 14. do 20. stoljeća u nastavku do danas.”²²

Na ovakvu konzervatorsku praksu nadovezuju se i neki današnji primjeri. Slično kao što je Beata Gotthardi-Pavlovsky inventivno registrirala ‘etnografsku zonu’²³ i na Lunjskom poluotoku kroz njenu III. zonu nastojala uspostaviti rubnu zonu zaštite, tako i danas povjesničar umjetnosti Željko Bistović i arheolog Marko Uhač iz pulskoga Konzervatorskog odjela po odredbi Zakona o oču-

¹⁵ SUIĆ, FISKOVIĆ, 1972: 4

¹⁶ „Zaštićene povijesne cjeline i dijelovi cjelina, popis po županijama” pripremio je Odsjek za kulturno-povijesne cjeline u Upravi zaštite kulturne baštine Ministarstva kulture, studenoga 2005. godine. [www.min-kulture.hr /1.2.2010./]

¹⁷ Po doradi kriterija nakon 1992. godine. O domaćoj terminologiji vezanoj za kultivirane krajolike vidi napomenu 23.

¹⁸ „Etnografska zona Lun” jedini je ovakav trajni upis izvan područja današnje Primorsko-goranske županije.

¹⁹ Rješenje pod brojem 07-100/1-1972. od 3.2.1972. O lokalitetu piše: BOROVIČKIĆ, 2008.

²⁰ Rješenje pod brojem BG-612/1-75 od 18.12.1975. Zaštita iz 1972. godine obuhvaća 730 ha, a zaštita iz 1975. godine obuhvaća 1100 ha; podatak iz dokumentacije Konzervatorskog odjela u Rijeci.

²¹ Rješenje pod brojem BG-610/1-75 od 17.12.1975.

²² Historizacijski postupak konzervatora, nasuprot laksoj alternativni uključivanja ahistorizacijskih impresija, očit je i u obrazloženju etnografske zone Praputnjak, gdje se geneza krajolika smjesta u povijesni reper vinodolske knežije i bakarske gospodstije. Konzervatorskom uredu u Rijeci, njegovoj pročelnici Lillian Stošić i dokumentalistici Dušanki Grzeta, zahvaljujem na ljubaznoj pomoci. Podrobnije o paskom lokalitetu vidi napomenu 39.

²³ Po Zakonu o zaštiti spomenika kulture [NN 7/1967.] i njegovu starijem francuskom predlošku registrirali su se samo ‘predmeti’ (cl. 2.). U upisima na osnovi toga zakona najčešća terminološka nedosljednost bila su nominiranja ‘povijesnih urbanističkih cjelina’ (bukvalno, to bi mogla biti cjelina nastala povijesnim prakticiranjem urbanističke prakse poput Paga ili Stona) umjesto ‘urbanih cjelina’; vidi cl. 11., 29. i 43. bivšeg Zakona. Sličnu grešku u aktualnom Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara predstavljaju pogrešna navođenja etnografskih zona, tj. područja veće zastupljenosti neposredno osvjedočivih kulturnih praksi sa svojstvima kulturnog dobra, kao ‘područja s etnološkim sadržajima’, što bi doslovno mogle biti zone namijenjene za etnološka istraživanja (cl. 7.). Često kraccenje izrazom ‘etnozona’ terminološki je nekonzistentno.

²⁴ U sadašnjem Zakonu predviđeno je „područje i mjesto s etnološkim (*sic*) i toponimskim sadržajima” i „kraj-

vanju i zaštiti kulturnih dobara iz 1999. godine sjeverozapadni dio Vodnjanštine zaštićuju kao kulturni krajolik, karakterizirajući ga kao 'etno-arheološki park'²⁴ s ciljanom upravom kroz javnu ustanovu ili zakladu lokalne samouprave.²⁵ Anticipacija priželjkivanih termina i koncepata gotovo da čitavo ovo razdoblje karakterizira kao 'kreativnu konzervaciju' kakvu legislativa tek ima slijediti, a konzervatorske protagoniste kao stvaratelje dobre prakse.²⁶

Ovakav koncept javne ustanove za upravljanje zaštićenim dobrom u krajoliku kod nas slijedi jedini dosadašnji primjer Agencije za upravljanje Starogradskim poljem, koja je osnovana 2009., godinu dana nakon uvrštenja na UNESCO-vu Listu svjetske baštine. Kao i u antičkoj hvarskoj hori, sjeverozapadna Vodnjanština također sadrži antičku centurijaciju poljodjelskih posjeda nekadašnjega pulskog agera. U zaključnim dogovorima prije osnutka hvarske Agencije „preporučilo se također da Konzervatorski odjel u Splitu proširi definiranje zaštite Starogradskog polja sa arheološkog lokaliteta na kulturni krajolik”, respektirajući konotacije tradicijskog krajolika iz UNESCO-va rješenja i na taj

lik ili njegov dio koji sadrži povijesno karakteristične strukture, koje svjedoče o čovjekovoj nazočnosti u prostoru”. Uz jedinu navedenu vrstu 'arheološke zone' (cl. 7.) propušteno je uočiti riječke upise etnografskih (ne 'etnoloških') zona – područja u kojima je vrijednim kulturnim praksama moguće prići etnografskim metodama.

25 Zanimljivo je uočiti previdanje privatnih neprofitnih ustanova (osnovanih po Zakonu o ustanovama) kao organizacijske opcije civilnog društva, tj. lokalne zajednice ili zajednice vlasnika temeljnog fenomena. O novijim zbivanjima s privatnim neprofitnim ustanovama kao dijelom civilnog društva vidi: BEŽOVAN, ZRINŠČAK, 2007: 63, 162; BEŽOVAN, 2008: 411-412. Zakon iz 1967. godine u tadašnjem je 'društvenom vlasništvu' dopuštao civilno organiziranje upravljanja kulturnim dobrima (cl. 11.).

26 Termin iz izlaganja ljubljanske urbanistice Mojce Golobić na stručnom skupu o upravljanju krajolikom, koji je splitski Centar za upravljanje obalom od 8. do 10. siječnja 2006. godine priredio u Dubrovniku.

27 Vijest s internetskog portala www.starogradsko-polje.net/10.6.2010./. O tomu je li temeljna arheološka vrijednost formalno popracena etnografskom (Hvar, Vodnjan) ili obratno (Praputnjak, Lun, Modrave unutar prirodnih vrijednosti u PP Vransko jezero, Srma), može se nadovezati ključni aspekt definiranja temeljne prirodne vrijednosti naspram kulturne (Kornati), iako je osim same njihove insularnosti i strmaca (*kruna*) čitav krajolik posljedica kulturnih praksi. Na ovome mjestu za poticajne razgovore zahvaljujem Vladimiru Skračiću. Na osnovi dvaju konzervatorskih zakona sve su regulatorne službe proteklog desetljeća objedinjene pod krovom istog ministarstva; o potrebi integriranog upravljanja kulturnim krajolicima vidi: DUMBOVIĆ BILUŠIĆ; OBAD ŠČITAROCI, 2007: 269.

28 BUBLE, 2009: 284-286

29 Rješenje Konzervatorskog odjela u Zagrebu o preventivnoj zaštiti pod brojem 532-04-05/06-09-1 od 13.5.2009.

30 Jedine kasnije etnografske zone, tj. 'etnološka područja', jesu tri zagrebačka preventivna upisa od 28.4.2005. godine. To su Severi u Novakima Granešinskim (Z-2166) te Novoselečki vinogradi (Z-2168) i Oporovečki vinogradi (Z-2167), u kojima je „još uvijek u određenom broju prisutna tradicijska struktura, ponegdje u skupinama, što i omogućuje dozivljaj autohtonog vinogradskog ambijenta”.

SL. 3. SRIMSKI POLUOTOK
FIG. 3 SRIM PENINSULA

način proširujući rješenje o utvrđivanju arheološke zone iz 1993. godine.²⁷ U tome smislu hvarsko nastojanje slijedi obrazložene ostvarenoga preventivnog upisa „kultiviranog krajolika sjeverozapadne vodnjanštine sa pripadajućim arheološkim, etnološkim i sakralnim spomenicima” u Registar kulturnih dobara, dakle s jasnim polaznim fenomenom, ali i integriranom nominacijom krajolika. Prve preventivne zaštite suhozidnih krajolika kao temeljnih fenomena u novije su vrijeme postigli arhitektica Sanja Buble iz Konzervatorskog odjela u Splitu 2006. godine za terasasti vinograd pod Musterom u Komizi²⁸ i arhitekt Ivo Šprljan iz Konzervatorskog odjela u Šibeniku 2008. godine za vinograd Bucavac Veliki kod Primoštena. U najnovije vrijeme istice se zaštita kulturnog krajolika Žumberka, Samoborskog gorja i Plješivičkog prigorja. Temeljni je fenomen zaštite kulturni, s istaknutom vinogradskom praksom: „Plješivičko prigorje, stoljecima kultivirano vinogradima, u kojima se slikoviti nizovi tradicijski oblikovanih klijeti pružaju po hrptovima brjegovova, ubraja se među najstarije i najvrjednije vinogradarske krajolike u kontinentalnom dijelu Hrvatske.”²⁹

KRITIKA

CRITICISM

Usporedivši ove aktivnosti s baštinjenim krajolikom i regulacijskim potrebama, konzervatorska su rješenja nakon 1970-ih godina rijetka³⁰ i u pravilu se odnose na male površine. Obuhvat hvarske hore zadan je očuvanim arheološkim fenomenom (1377 ha), isto kao i preventivni upis iz Vodnjanštine (oko 1200 ha). Primoštenski Bucavac (24 ha)

i komiški vinograd pod Musterom (još manji) nominiraju suhozid kao polaznu pojavu sa svojstvom kulturnog dobra, ali ne mogu podmiriti definicijske odrednice krajolika kao ukupnoga panoramskog doživljaja. Stoga bi ih se točnije moglo predstaviti kao lokalitet, što je prikladan obuhvat urbanih ambijenata, no tek iznimno primjenljiv i za krajolike suhozida i suhogradnje.³¹ Za razliku od ovih primjera, etnografske zone iz 1970-ih veličinom su se kretale od 2059 ha (Kornić na Krku) do najmanje od 72 ha (Dolinje Selo – Risika kod Vrbnika, u susjedstvu etnografskih zona Paprata – Risika i Misučajnica). Najnovija zaštićena zona ove vrste, ‘kulturni krajolik Žumberak – Samoborsko gorje – Plješevičko prigorje’, dosad je i najveća: u zoni stroge zaštite prekriva 28.826 ha, a u zoni umjerene zaštite 18.084 ha.³²

Pred neujednačenim i arbitrarnim regulacijama krajobraza osim o kultiviranim i kulturnim može se govoriti i o političkim krajolicima, za kakve se namicanje reguliranog statusa zagovara neovisno o kriterijima veličine ili oblika.³³ Zanimljiva je simbolična uporaba stočarski oblikovanog krajolika iz okolice Niskog, odakle je ptičji pogled na prostrane suhozidne bunare deset obitelji u Nišćanskom gaju, poznatih kao Rajčica,³⁴ poslužio kao likovni motiv za plakat i ulaznicu izložbe o Dalmatinskoj zagori u Klovićevim dvorima 2007. godine. Izložba je na inicijativu ministra postavljena od Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture. Unatoč ovakvom odavanju respekta krajobraznoj baštini, suhozidni krajolik s ulaznice nije inventariziran, kategoriziran niti registriran.³⁵

Osim prvih upisa etnografskih zona za suhozidne krajolike kao temeljne fenomene može se konstatirati da njihova konzervacija u odgovarajućim krajobraznim gabaritima dosad ovisi o tome nalaze li se na zemljištu od primarnog arheološkog značenja (npr. Hvar, Vodnjan) ili pod paskom zaštite prirode (npr. NP Kornati, dio Modrava u PP Vransko jezero). Djelotvornoj zaštiti prostora zasigurno ne pomažu nedosljednosti nominiranja temeljnog fenomena. Primjerice, otok Sušac prije uvrštavanja u PP Lastovsko otočje 2006. godine bio je kulturni krajolik registriran u Upravi za zaštitu kulturne baštine, u biti obrazložen kao arheološka zona.³⁶ S druge strane, kulturni krajolik otoka Žuta reguliran je kao ‘značajni krajobraz’ u Zavodu za zaštitu prirode.³⁷ Na promotrenom primjeru s otoka Paga međusektorska razdioba konzervacije, kako je uređena kroz svoja dva zakona, posve očito ne odgovara na potrebe očuvanja kultiviranog krajolika kao rezultata maslinarsko-ovčarske simbioze.³⁸ Za istraživanje i raspravu ostaje opažanje da se biološki najvrjedniji fond maslina nalazi na pašnjaku jedinstvene ovčarske

regulacije (‘skupnô’), zajedno s odgovarajućim suhozidnim spomenikom.³⁹

Iduci je nezadovoljavajući pokazatelj kapaciteta konzervatorske službe vrijeme potrebno za ekspertizu i upis.⁴⁰ Usto često se mimoila-

31 U glasovitom apulijskom gradu Alberobello dvije su zaštićene zone: četvrt Monti s 1030 *trulla* velika je 15 ha, a Aia piccola s 400 *trulla* velika je 5 ha [GAMULIN, 1972: 100-101]. U kategoriji kultiviranih krajolika Liste svjetske baštine najmanji su vinogradi portugalski Pico, otočić ukupne površine 190 ha, i švicarski Lavaux, koji u pojasu između jezera i pruge obuhvaća 898 ha. Ostali su vinogradi: vlogorje Tokaj (13.255 ha s rubnom zonom površine 74.879 ha), Alto Duoro (24.600 ha s rubnom zonom površine 225.400 ha) i Amalfi (11.231 ha; padinska i zaljevska konfiguracija terena umanjuju važnost rubne zone).

32 „Graficki dio prijedloga IV. Izmjena i dopuna prostornog plana Zagrebacke županije, karta 3.1: Uvjeti korištenja i zaštite prostora I.” u Zavodu za prostorno uređenje Zagrebacke županije.

33 U osnovi, svaki kulturni i kultivirani krajolik svjedoči suvremene društvene poretke i političke odnose; vidi: MAKHOUMI, PUNGETTI, 2008: 100.

34 MATAS, 2002: 71; Kolegi Matasu zahvaljujem na dodatnom opisu Rajčice.

35 Terasasti suhozidi nalaze se i na naslovnici zbornika radova objavljenog uz izložbu [*** 2007.].

36 Rješenje Uprave za zaštitu kulturne baštine 532-10-1/8(JB)-04-2 od 18.3.2004. Na uvidu zahvaljujem pročelnici Konzervatorskog odjela u Dubrovniku Žani Baci.

37 Sušac je u povijesnim listinama opisivao kao bogat šumom (1605., 1803.), a pašista su nakon uvođenja Lastovskog statuta koncesionirana. Dioba pašista na sedam dijelova određena je 1635., no opstale suhozidne ograde ne prate je [ROLLER, 1955: 161; LUCIĆ, 1994: 16, 17, 71, 75]. Krajolik otoka odlučnije je definiran njegovim raskoljenim obrisom i strmcima, a ambijent rijetkim vrstama životinja i biljaka. S druge strane, Žut je krajobrazno definiran maslinicima u suhozidima, a prirodoslovni je upis posljedica zoniranja pri osnutku NP Kornati 1980. god.

38 Gusić, 1976. Nakon privatne prodaje četiriju maslina iz ovoga zaštićenoga kulturnog krajolika traži se preventivna zaštita značajnog krajobraza po Zakonu o zaštiti prirode; vidi novinske članke *Stoljetne masline iskopane i odvezene u nepoznato*, „Novi list” od 13.5.2010. [novine. novilist.hr /15.5.2010./], i *Pocela borba za spas drevnih maslina na Pagu*, „Slobodna Dalmacija” od 9.6.2010. [slobodnadalmacija.hr /13.6.2010./]

39 Botanički rezervat veličine 24 ha nalazi se na Dudićkim krunama – sjevernom dijelu Dudičke konfine, imovinsko-pravne anomalije zaostale iz neuređenih feudalnih odnosa. Riječ je o 1000-1500 divljih maslina (od ukupno oko 80.000 maslina na Lunjskom poluotoku velikom oko 1300 ha) najvećega biološkog diverziteta, koje rastu na nerazdijeljenom zajedničkom pašnjaku korištenom na taj način do oko 1995. godine – vremena posljednjih skupnih mužnji u višeprostromom Dudićevu osiku. Protagonisti za služni za opstanak ove biološke riznice, Badurine iz Dudića, u stvarnosti za nju plaćaju visoku cijenu jer još uvijek nisu postali zemljišno-knjižni vlasnici ni pašnjaka ni zemljišta na kojima su im kuce. [KALE, 2010.]

40 Rašina bunja pod Okitom kod Vodica (s jedinim nepravim lukom među prostorijama na istočnoj obali Jadrana) i Stari stan u Samogradu na Žirju (jedina petoprostorna nepravu svodena građevina na istom području) obrazloženi su za zaštitu dijelovima autorova magisterija 1996. godine, preventivno su zaštićeni 1998. godine i s istim obrazloženjem trajno zaštićeni tek 2008. godine, zajedno sa Supljom gromilom u Bilicama kod Šibenika (jedina naša datirana srednjovjekovna građevina ove vrste), koja je za zaštitu predložena nakon objavljivanja datacije [JUVANEC, 2000.; arhivsku dataciju komarde na Krku za 1577. godinu donio je HORVATIĆ, 2000: 18]. Sklop od tri trfima na lokalitetu Pākline na području Vorh ispod Sv. Nikole na Hvaru (jedini hvarski trim s unutrašnjim prolazom među prostorijama) još nije preventivno upisan u Registar, iako je u rujnu 2003. godine

prijavljen ugrozi zbog bagerskog probijanja šumskog puta. Zaštita tri spojena kazuna (bez unutrašnjih prolaza) kod sv. Foske u blizini Mednjana apsolvirana je preventivnom krajobraznom zaštitom iz 2010. godine.

41 „...Europljani više nisu spremni trpjeti izmjene njihovog okoliša tehnološkim i privrednim razvojem u kojem nema mjesta za njihovu riječ” (iz Europske krajobrazne konvencije; inventarizacijski komentar provedbe Konvencije vidi: MARIC, GRGUREVIC, 2007: 275). Među domaćim zaštitama bez premca ostaju rasprave s prostranih arheoloških lokaliteta: 26. ožujka 2004. godine u čitaonici Hrvatskog doma u Starom Gradu 37 pozvanih dionika (ustanova, stručnjaka, ali i udruga, tvrtki, maslinara, drobilčara...) pozvano je i najvećim se dijelom odazvalo raspraviti „Plan posebnih namjena: revitalizacija Starogradskeg polja”, dok je priprema vodnjanske krajobrazne zaštite od 2007. do 2010. godine uključila i predavanja na maslinarskim okupljanjima, dijeljenje deplijana za zakupnike maslinika na ciljanom području, javne prezentacije i popularizacijske akcije u suradnji s muzejom itd. Zahvaljujem na suradnji i konzultacijama kolegama Branku Kiriginu iz Staroga Grada i Marku Uhaću iz Pule.

42 U 22 konzervatorska odjela radi 16 etnologa, od toga 7 zaposlenih tijekom 2008. i 2009. godine. Četiri konzervatorska odjela nemaju etnologa: Gospić, Karlovac, Sisak i Šibenik. U konzervatorskoj službi samo je jedan etnolog doktor znanosti. Podatci s plenarne sjednice redovita godišnjeg skupa Hrvatskoga etnološkog društva, koju je 4. lipnja 2009. u Zagrebu otvorio ministar kulture mr.sc. Božo Biskupić. Narav današnjih pritisaka na kulturne krajolike rekapitulirali su PAPAYANNIS, SOROTOU, 2008: 91-93, 97.

43 Inicijativni je dokument objavljen na [www.suhozid.org/14.3.2010./](http://www.suhozid.org/). Razašiljanje dokumenta nadovezano je okružnicom Aleksandre Faber od 5.1.2010. o širenju inicijative „uz dopunu članova zakona kojima bi i suhozidne međe – gromače /.../ zakonom bile zaštićene od rušenja”.

44 Usporedi umijeće izgradnje i održavanja krčkih suhozidnih zdenaca. Administrativnu praksu bez specijalnih zakona na ligurijskom primjeru Cinque Terre komentira BRANCUCCI, 2008.

45 Vidi napomenu 56.

46 Beata Gotthardi-Pavlovsky na predavanju u zagrebackom Klubu sveučilišnih nastavnika 23. svibnja 1988. godine sintetizirala je inozemna iskustva i elaborirala još jednu anticipativnu konzervatorsku tezu koja je svoje zakonsko usvajanje dočekala puno desetljeće poslije – nematerijalnu kulturnu baštinu. Poučeni zarastanjem Dugič reda i susjednih predjela krajobrazno zaštićene okoliše Praputnjaka, kao i najvećim dijelom zaraslih terasa nad Bakarskim zaljevom, čini se kako je tek zaštita nematerijalnoga kulturnog dobra ovoga specifičnog vinogradarstva i otvaranje putova njegovu poticanju mogla dati bolje rezultate, jer sadašnjem krajoliku nakon gospodarske zapuštenosti i prosijecanja cestom vjerojatno slijedi konzervatorska deklasifikacija. Također, po sadašnjim rješenjima zaštite kultiviranih krajolika regulacijski potencijal još nudi definiranje rubnih (kontaktnih) krajobraznih zona, tj. područja umjerene zaštite.

ze lokalni dionici, u održivom upravljanju krajolikom presudni kao njegovi stvaratelji, vlasnici, održavatelji i/ili korisnici.⁴¹ Budući da je trenutno na snazi zabrana upošljavanja u državnim službama, neizvjesno je kako će se odgovoriti povećanim konzervatorskim potrebama u regulaciji prostora.⁴² Civilne inicijative poput traženja udruge „Suhozid” iz Kolana od 21. kolovoza 2009. godine da Uprava za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture „bez odlaganja pripremi i Hrvatskom saboru dâ na usvajanje Zakon o zaštiti suhozida i suhozidne gradnje kao materijalnog kulturnog dobra, ili da u postojećem Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara ugradi zakonske propise i tako dade pravni okvir cjelovitoj zaštiti i očuvanju” suhozida⁴³ propustaju uočiti da postojećim kapacitetom nadležne službe u krajobrazno zadovoljavajućoj mjeri nisu iskoristene ni sadašnje zakonske mogućnosti, kako s upisima pojedinačnih građevina, krajobraznim obuhvatima, tako ni sa zaštitom vrsnih umijeća gradnje u novoj kategoriji nematerijalnih kulturnih dobara.⁴⁴

Rekapitulirajući promotrene postupke, moglo bi se reći kako konzervacija suhozidnog krajolika u dostatnim krajobraznim obuhvatima nije bila posljedica stručne ustaljenosti, već individualne prakse. Jedina ustanova koja danas brine za određeni suhozidni krajolik, Agencija za upravljanje Starogradskim poljem iz Jelse, osnovana je na temeljnom arheološkom fenomenu zbog obilježja pri upisu kultiviranog krajolika na Listu svjetske baštine. Na drugom je mjestu jedinu sadašnju georeferenciranu izmjeru suhozida učinio biolog zaposlen u Nacionalnom parku, ustanovi posvećenoj očuvanju temeljnoga prirodnog fenomena.⁴⁵ Mogu li hrvatskim suhozidima u ovakvim organizacijskim okolnostima danas više pomoći novi propisi, kapacitirana provedba postojećih ili ‘kreativne konzervacije’ poput upisa iz 1970-ih godina?⁴⁶ Odgovaranje na ovakve nedoumice ovdje predlažemo pomoći drukčijim pomagalom.

SL. 4. MRGARI NA LIPICI, S MALČIRANIM VINOGRADIMA S DRUGE STRANE BASKOG POLJA
FIG. 4 MRGARI ON LIPICA, MULCHED VINEYARDS ON THE OTHER SIDE OF BASKO POLJE

GEOINFORMATIČKA PERSPEKTIVA

GEOINFORMATION PERSPECTIVE

Od kraja 1990-ih godina usavršavanje geoinformatičke tehnologije pružilo je dostatno precizna tehnička sredstva za pomoć u nizu znanosti, bilo putem satelitskog fotografiranja ili kroz geopozicioniranje (GPS). Digitalizacijom zemljovida u poznatom geografskom radu iznova je izračunana površina i duljina obale hrvatskih otoka, kada smo saznali i to da je najveći hrvatski otok zapravo Cres, veći od Krka za pola kvadratnog kilometra.⁴⁷ Fotografsko razlučivanje satelita IKONOS na komercijalni način od 2000. godine omogućuje razlikovanje površinskih pojedinosti veličine jednog metra, što pruža mogućnost kartiranja u razmjeru 1:2500,⁴⁸ sa zanimljivim učincima stereoskopskih fotografiranja.⁴⁹ Na primjene u području zaštite prirodne baštine nije trebalo dugo čekati, potom i u domeni prostornog planiranja, dok se posebno korisnom primjenom pokazalo nadziranje sumskih požara i gospodarenje opožarenim površinama.⁵⁰ „GIS tehnologija posebno je djelotvorna pri monitoringu okoliša u područjima složenog stanja okoliša izazvanog ljudskom djelatnošću ili prirodnim faktorima.”⁵¹ Prostorno planiranje obalnog dijela jadranske Hrvatske, gdje su smješteni suhozidi, zasigurno ulazi u tako okarakteriziran teren.⁵² Posebno je zanimljiv dinamički aspekt promjena kulturnih pojava u prostoru.⁵³ Kako je već primijećeno, dosadašnje su se krajobrazne klasifikacije zbog fragmentarnih i nekompatibilnih kulturnih i povijesnih podataka uglavnom temeljile na fizičkim i ekološkim podatcima.⁵⁴ Nove georeferencirane *database* kulturnih dobara, poput konzervatorske aplikacije u razvoju HERMES, uključivanjem katastarskih podatkovnih slojeva omogućuju prevladavanje ovakvih slabosti.

Uz brojne inozemne primjene⁵⁵ ovakva se nastojanja već zbivaju na nekoliko mjesta diljem obale. Norveška darovnica geoinformatičke opreme Nacionalnom parku Kornati 2006. godine omogućila je i georeferenciranje kornatskih suhozida.⁵⁶ Posao je bio olakšan nepostojanjem suma koje bi mogle sakriti smještaj suhozida, pa je georeferenciranje učinjeno na osnovi ortofotografskih zračnih snimaka. Na drugom je mjestu u širem kornatskom susjedstvu betinska udruga „Povratak u Modrave” pripremila raspisivanje geodetskog snimanja putova u masliniku Modrave kao tehničkog preduvjeta za uređenje putova i međašnih suhozida.⁵⁷ Nažalost, do objavljivanja ovog članka nisu prikupljena sredstva potrebna za izvršenje namjeravanog geodetskog posla. Takav terenski zadatak po svojoj naravi nadopunjuje kornatsko georeferenciranje na osnovi zračnih snimaka jer lociranoj pojavi atribuiraju kvalitativna obilježja (visinu, tipologiju, ocu-

vanost itd.). U pripremi vodnjanske krajobrazne zaštite neposrednim su terenskim radom popisivani kažuni, uz preliminarno geopozicioniranje na licu mjesta i kabinetsko georeferenciranje pomoću satelitskih fotografija.⁵⁸ Zahvaljujući georeferenciranim ortofotografijama, u NP Kornati bio je moguć precizniji postupak.

Uvođenjem suhozida u geografski informacijski sustav (GIS) za gospodarenje ovom vrstom baštine odgovorilo bi se na više potreba, a njihov karakter može sugerirati koja su područja prikladna za to. Kombinacijom georeferenciranih ortofotografskih zračnih snimaka i kvalitativnog (etnografskog) terenskog opisa postigao bi se cilj identificiranja, lociranja i inventariziranja antropogenih krajobraznih formi preindustrijskog i ranoindustrijskog doba. Neki od preduvjeta za ovakav posao već postoje, poput polazne tipologije suhozida nužne za terensko atribuiranje formi.⁵⁹ Modravski civilni moment, kao uostalom i druga nastojanja kroz građanska udruženja, ističe vrijednost participativnog dijela krajobrazne karakterizacije (*Landscape Character Assessment*). Interes stručnjaka može biti prisutan u većoj ili manjoj mjeri, ali je interes vlasnika uvijek prisutan.

Urbanistička primjena katastra suhozida olakšala bi kompetentne odluke u regulaciji pro-

47 DUPLANCIC-LEDER, i sur., 2004: 11

48 JURISIC, PLAŠČAK, 2009: 187

49 JURISIC, PLAŠČAK, 2009: 188-191

50 JURISIC, PLAŠČAK, 2009: 195-197, 184-185

51 JURISIC, PLAŠČAK, 2009: 178

52 Usporedi: MAKHZOUMI, PUNGETTI, 2008: 326

53 Usporedi pitanje zaštite mrgara s južnog dijela otoka Krka: ako se mrgari u Registar kulturnih dobara uvrste kao građevine definiranih obilježja, u onomu malom dijelu još koristećih mrgara njihovim bi vlasnicima bilo zabranjeno prilagodavati unutrašnje komore (mrgarice) pregradivanjem po potrebi promijenjene veličine individualnog stada ovaca. Promatrajući obrise prijašnjih struktura postojećih mrgara iz zraka, upravo je ta prilagodljivost presudno obilježje njihova oblikovanja. Bolji bi učinak moglo polučiti susljedno dokumentiranje i odgovarajući način zaštite, zasigurno povezan i s kategorijom nematerijalnoga kulturnog dobra (tj. samog umijeca gradnje mrgara). Više o ovim građevinama u: HORVATIC, 2000.b.

54 MARIC, GRGUREVIC, 2007: 276. Autori također prikazuju rezultate istraživačkih djelatnosti Odjela za krajobraznu arhitekturu Biotehničkog fakulteta Sveučilišta u Ljubljani i objavljeni metodološki priručnik krajobrazne tipologije [MARIC, GRGUREVIC, 2007: 278].

55 Npr. na posljednjem skupu „The Permanent European Conference For The Study Of The Rural Landscape” primjeni GIS-a bilo je posvećeno nekoliko zasjedanja [www.geo.lu.lv/pecsl/1.9.2010./].

56 Stručnom voditelju zaštite u NP Kornati Vladislavu Mihelčiću zahvaljujem na podatku da je georeferencirano 323 km suhozida, od toga 90 km pašnjackih (međašnih) suhozida. Digitalni je premjer blizak prije objavljenoj procjeni oko 95 km duljine kornatskih pašnjackih suhozida [KULUSIC, 1999: 69; KULUSIC, 2006: 305].

57 Novinski članak „Povratak maslinicima Modrave – geodetska mjerenja puteva” [www.slobodnadalmacija.hr; objavljeno 4.9.2008. /15.3.2010./]. Modrave su maslinik na površini od 1150 ha u kopnenom posjedu stanovnika

stora na svakomu mjestu gdje se tipska raznovrsnost ne može nazreti pogledom, a pod raslinjem možda ni gustoća antropogenih struktura. Također, točnije utvrđivanje podataka o stanju terasastih barijera erodiranju zemlje moglo bi biti korišteno za pedološku konzervaciju, suhozid je prirodoslovno zanimljiv i kao biotski habitat,⁶⁰ dok bi podatci o načetosti voluminoznih suhozidnih struktura u zonama intenzivnijih ljudskih djelatnosti mogli poslužiti za poduzimanje mjera pravodobnog izbjegavanja šteta i opasnosti za ljude. Probna područja uspostavljanja suhozidnog katastra mogla bi, stoga, biti odabrana kombiniranjem pokazatelja krajobraznih ugroza, žurnih potreba u regulaciji prostora, postojeće primjene geoinformatičkog nadzora poljodjelskih površina registriranih proizvođača, bliskih segmenata Nacionalnoga informacijskog sustava zaštite prirode i aktivnosti iz područja civilnog društva. Dosadašnja geografska iskustva daju nazreti kakvi se uvidi iz takvog truda mogu dobiti.⁶¹

KRAJOBRAZNI INVENTAR I TIPOLOGIJA

LANDSCAPE INVENTORY AND TYPOLOGY

Iz ovih se razloga prijedlog utvrđivanja hrvatske suhozidne baštine može podijeliti na is-

otoka Murtera, obrubljen morskom obalom, obalom Vranskog jezera, Prosikom te 'mejom' koje su smještaj i visina propisani u 17. st. [KULUŠIĆ, 2006: 229], a danas se dijelom preklapa s područjem Parka prirode Vransko jezero. Udruga „Povratak u Modrave“ postavila je u svibnju 2010. godine uz Jadransku turističku cestu (državna cesta D-8), sa strane smjera dolaska od Murtera, 11 toponimijskih putokaza. Ovakvo konzerviranje onomastičke baštine u osnovi simulira mjere kakve bi, inače, bile obvezne nakon uvrštavanja u Registar; usporedi tablu o kašunima postavljenu u projektu dječjeg vrtića „Neven“ u Rovinjskom Selu 1998. godine, a u Dalmaciji tablu o suhozidnom graditeljstvu kod Ribarske lučice u PP Vransko jezero iz 2008. godine. Na rovinjskom podatku zahvaljujem Tihomiri Stepinac-Fabijanic.

58 Željku Bistroviću iz pulskoga Konzervatorskog odjela zahvaljujem na objašnjenju učinjenog postupka. Zanimljiv je i podatak da su kolege Bistrovic i Uhač ovim terenskim radom nadopunili ranije objavljen popis [VERGERIO, 1994.].

59 KULUŠIĆ, 1999: 70-79; KULUŠIĆ, 2006: 303-307

60 Popularno sročeni priručnik inventarizacije staništa objavio je Državni zavod za zaštitu prirode [TOPIC, i sur., 2006.].

61 Usporedi pašnjački međašni i vinogradarski terasasti suhozidni krajolik na osnovi izračuna za NP Kornati i NP Cinque Terre u Italiji; u prvom se slučaju Mihelčičeva izmjera duljine kornatskih suhozida (nap. 56) može kombinirati s Kulušićevim izračunom [KULUŠIĆ, 1999: 70] za ukupni volumen od okruglo pola milijuna četvornih metara suhozida, dok je u talijanskom izračunu za upola manju površinu i duljinu suhozida od 6720 km pretpostavljen volumen od okruglo osam i pol milijuna četvornih metara, tj. 4,2 m³/m² (TERRANOVA, 1989: 34-36, po: SCARAMELLINI, 2008: 15 te VAROTTO, FERRARESE, 2008: 40).

62 U sredinama izdasnijih primjena etnografskih metoda otvoren je i prostor kritike onoga što autor naziva *blitzkrieg*-etnografijom: „Etnografija je pokret s nacom otvorenog pristupa. [...] Nedostatak sustavne izvježbanosti kod mnogih, potcjenjivanje razloga za korištenje metoda,

SL. 5. MALČIRANJE NA PADINI DINGAČA ZA PRIPREMU NAKAPNO NAVODNJEVANOG VINOGRADA
FIG. 5 MULCHING ON THE SLOPE OF DINGAČ TO PREPARE DRIP IRRIGATION OF VINEYARDS

tovremene terenske zadatke inventarizacije, tipologizacije i kategorizacije. Pod inventarizacijom se podrazumijeva popisivanje oblika, pod tipologizacijom razvrstavanje u morfološke razrede (po formi) i strukturne razrede (po obilježjima gradiva i interakcije sa zemljištem, presjeku itd.), a pod kategorizacijom razvrstavanje atribuiranja zatečenog stanja. Tipoloski usustavljen inventar može biti polazištem katalogizacije, tj. selektiranih popisa za korištenje u različite svrhe. Georeferenciran inventar ovakvih krajobraznih formi polučio bi njihov katastar. U potpunjavanje katastra arheološkim (prisutnost spolija ili drugih integriranih struktura) i povijesnim podatcima (datacije, povijesne administrativne međe, ambijenti povijesnih praksi) omogućilo bi značajnije pomake u periodizaciji antropogenog krajolika. Inventarno kretanje od detalja u krajoliku može biti kvalitetnijom osnovom za krajobraznu karakterizaciju jer se tek u tome mjerilu mogu namaknuti podatci upotrebljivi za, primjerice, obnavljanje načetih dijelova kulturnog krajolika.

Takav rad može biti pohranjivan putem umreženih računala, a očit putem internetskih geoinformatičkih servisa sa svačijim prinosom vidljivim kroz podatkovne slojeve prikaza. I u široko zasnovanom etnografskom uvrštavanju suhozida u GIS, odgovoran bi zadatak oblikovanja etnografskog zapisa, pokaznih uvođenja, evaluacije, revizije, reambulacije i kombiniranja s drugim geoinformatičkim podatcima i dalje zapadao stručnjaku, naglašavajući važnost profesionalnog vodenja inventarizacije.⁶² Po postojećem tehničkom predlošku očito je da bi profesionalcima imao pripasti i zadatak preciznoga terenskog geopozicioniranja jer šire prisutni

navigacijski uređaji ne trianguliraju dovoljno točno.⁶³

U jadranskoj će se Hrvatskoj georeferenciranje suhozida na zaobilazan način dogoditi već i kroz geoinformatički nadzor poljodjelskih površina registriranih proizvođača (ARKOD), posve izvjesno u dijelu koji se tiče medašnih suhozida. Imajući na umu restriktivnu politiku spram vinogradskih površina, vinogradari se potiču koristiti sadne materijale autohtonih sorti s kakvima će imati bolje izgleda na vinarskom tržištu.⁶⁴ Zajedno s maslinom, vinova loza je agrarna kultura koja presudno definira najzahtjevnije suhozidne strukture, no u tržišnoj se utakmici priprema kamenitih vinogradarskih terena dijeli na strojno malčiranje i zadržavanje iskrčenih struktura kakve su u gabaritima istovjetne onima iz npr. srednjovjekovnih vrela u dubrovačkom arhivu.⁶⁵ Obje se ove agrarne prakse, primjerice, mogu vidjeti na Dingaču – krajoliku terasastih suhozida koji nije registriran ni u kulturnom ni u prirodoslovnom konzervacijskom registru. U konačnici se u komodifikaciji zemljišta, krajolika i kulture kompetitivni cilj može postići na dva načina – izvan kontaktne krajobrazne zone u proizvodnji za šire tržište, a na spomeničkoj lokaciji s buteljama iz ruku vlasnika i obrađivača u njihovom atrakcijskom centru s muzejskim obilježjima i suvenirskom ponudom. Zadatak je urbanista i konzervatora da vlasniku i stvaratelju tradicije u tome pomognu.⁶⁶

PARTICIPATORNI MODEL INVENTARIZACIJE

PARTICIPATORY MODEL OF INVENTORISATION

Takvome modelu izlazi ususret vitalno etnologijsko iskustvo participatornih praksi, prije svega kvalitativnog (etnografskog) istraživanja. Upućeni i educirani mještani nije jednoznačno ni 'stručni čovjek sa strane' ni 'lokalni čovjek' kojemu netko drugi stvara etnografski dokument.⁶⁷ Vlastito popisivanje i kulturno atribuiranje vlasništva aktivnom korisniku prostora ne bi moglo pothranjivati strah od možebitnog povećanja poreznog opterećenja, već pospješiti izgleda za povoljniji tržišni razred plodova, proizvoda ili usluga iz distinktivnog podneblja.⁶⁸ Također, participacija u upravljanju baštinom jest i korak u smjeru dijeljenog upravljanja.⁶⁹ „Kolaborativno ili kooperativno upravljanje su generički pojmovi koji sadrže dijeljenje prava i odgovornosti između vlasti i civilnog društva”,⁷⁰ a prikupljanje podataka je prvonavedena funkcija koju takva praksa može osnažiti.⁷¹ Prilagodljivo dijeljeno upravljanje (*adaptive co-management*)⁷² jest koncept suradnje tijela uprave (konzervatorstvo), lokalne samouprave, privatnih ustanova (gospodarstvo) i civilnih ustanova, kakav je već markiran u pre-

porukama napredne konzervatorske prakse poput obrazloženja preventivne zaštite kultiviranog krajolika sjeverozapadne Vodnjanštine. Participacijski karakter inventarizacije krajobraznih struktura ponudio bi kulturna dobra kvalificirati ne samo kao 'kulturni kapital',⁷³ već i kao 'društveni kapital'.⁷⁴ Zahvaljujući svojoj običnosti, rasprostranjenosti i prepoznatljivosti, suhozid pripada među pojave koje u domeni društvenog dionštva „nude niz ozbiljnih prijedloga koji bi mogli oživjeti našu kolektivnu predanost”.⁷⁵ Takva inovacijska praksa nije u tolikoj mjeri institucionalna koliko je operacionalna i metodološka.⁷⁶

Zaključujući prijedlog geoinformatičke inventarizacije suhozidnog krajolika jadranske Hrvatske, često viđeni stereotip tradicije sučeljene modernizaciji valja suočiti s modelom krajolika kao fizičke površine i pejzaža, ali istovremeno i kao dinamičnog kulturnog pro-

loša kakvoća mnogih prinosa – sve će to početi uzimati svoj danak. /.../ Od povećanog zanimanja za etnografski metod ima i šteta i koristi. /.../ Umjesno je biti podozriv spram pripadnika ikakvog pokreta koji tvrde da imaju odgovor napose prije no što je itko postavio pitanje.” [RIST, 2001: 200-201]

63 Potpomognuti i integrirani telekomunikacijski uređaji često griješe po više desetaka metara. Projekt katastra zelenila tvrtke „Zrinjevac” iz Zagreba od 2003. godine koristi precizniji uređaj, čime se uklanja potreba za trajnom uposlenošću profesionalnoga geodeta. Na savjetima i opisu projekta zahvaljujem direktoru tvrtke Nikoli Samardžiji. Ovim se zelenim katastrom dosad geopozicioniralo i atribuiralo (vrsta, stanje i sl.) npr. sto tisuća grmova, što može biti uzor i za suhozidni katastar. [Više na: www.zrinjevac.hr /15.3.2010./]

64 Procjenjuje se da je na području jadranske Hrvatske potkraj 19. st. bilo 170.000 ha vinograda, dok ih je 2003. godine bilo 57.000 ha. Vinova loza je krucijalna kultura hrvatskog priobalja, a njena je kriza uzrokovala demografski rasap koji se na najvećem dijelu otoka pretvorio u nepovratan proces [podrobnije u: KRALJEVIĆ, 1994.]. Veživanje autohtonih vocarskih sorti za kontrolirano zemljopisno podrijetlo napose je zanimljivo kroz oznake izvornosti, današnjeg tradicijskog izloga na globalnom tržištu. Sastavni dio svake legitimacije izvornosti, bilo narativni ili likovni, jest i krajobrazna karakterizacija.

65 BLAGOJEVIĆ 1973: 79 i 131 i dalje. Nekritičko malčiranje novih padinskih vinograda, kombinirano s praksama nakapnog navodnjavanja i uzgoja loze uz zicu, tijekom posljednjeg desetljeća predstavlja jednu od najvećih tehničkih novina kakvima se razara krajobrazni identitet i, zajedno s promjenama u kulturi, smanjuje tržišni prestiž proizvoda. Zahvaljujem na intervjuu vodenom s Nikolom Burom, predsjednikom Udruge vinogradara i vinara „Dingač”, u Potomju 26.8.2010. godine. O projektu malčiranja vidi novinski članak *Melioracija krša* („Slobodna Dalmacija”, 15.3.2009.).

66 Usporedi odvijajuću regulaciju Bucavca. Taj je brežuljak na način starijih kasetiranih 'vlačica' feudalne Bosiljine za pojedinačne trsove iskrčen nakon geodetske izmjere 1947. godine, u prije nezabilježenom razmjeru i u netipičnoj posve simetričnoj strukturi kakva odaje centraliziranu regulaciju i razdoblje kolektivizacije. Krcenje je okončano 1957. godine [iz intervju vodenog s Antom Gracinom, predsjednikom Udruge vinogradara, vinara i vocara Primostena, Antom Jadrijevićem Brnom, gđom Josipom Gracin, Svetinom Luketom i Rokom Luketom Anđelovim u Primostenu 26.5.2007.].

67 Mobilizacijska snaga civilne participacije na ovim je temama posljednjih godina očita po nizu okupljanja i udruga entuzijasta, vlasnika, mještana i poštovatelja tra-

cesa.⁷⁷ Upravo je stoga GIS prikladno sredstvo dinamičnog gospodarenja. Kao što Bucavac, doslovno porođen rigidnom kolektivizacijskom fazom komunističkog režima, nije dospio u javno čuvenje dok ga nije probila Jadranska turistička cesta i mnogim putnicima omogućila vrijedan ambijentalni doživljaj – u isti mah ograničivši doseg budućeg očuvanja i kategorizacije – tako ni napredna konzervacijska praksa u Vodnjanstini nije mogla početi prije trasiranja i izgradnje istarskog „Ipsilona” 2006. godine. Prvi premješteni kažun uza samu zicu onkraj ceste u isti je mah bio i smrt tradicije i njen preporod, kako kroz konzervacijski standard kakav na drugim velikim cestovnim gradilištima nije zadan, tako i kroz okupljanja poput „Mojeg kažuna” od 2007. godine nadalje. Nekadašnji bi istarski starci vjerojatno sa sumnjom dočekali kamene ploče koje su na komunalno zemljište dopremljene u najlonskom omotu

SL. 6. SUHOZID KAO SPOMENIK I IDENTITETSKO OBIJEZJE: MEMORIJALNO POLJE NA KORNATU
FIG. 6 DRYWALL AS A MONUMENT AND IDENTITY FEATURE: MEMORIAL FIELD ON KORNAT

dicija (Dragodid iz Zagreba, Udruženje vinogradara i vinara Primoštena, Sinjali-Crna ovca iz Baske, Moj kažun u Vodnjanu, Pulentoda iz Hvara, Suhozid iz Kolana, Povratnik u Modrave iz Betine, Južne strane iz Jezera itd.).

68 Najsnažnije sredstvo u kompeticiji brendova koje imaju narodne tradicije, upisanost u Reprezentativni popis nematerijalne kulturne baštine čovječanstva, s pripadnom je Konvencijom rezultat inicijative za zaštitu kolektivnih autorskih prava na tržištu (vidi napomenu 82).

69 Upravljanje krajolikom kao preduvjet održivosti isticu MARIĆ, GRGUREVIĆ, 2007: 276.

70 ARMITAGE, BERKES, DOUBLEDAY, 2007: 2

71 ARMITAGE, BERKES, DOUBLEDAY, 2007: 3

72 ARMITAGE, BERKES, DOUBLEDAY, 2007: 5

73 Kulturni kapital su dobra koja imaju neekonomsku vrijednost [MCCAIN, 2006.].

74 Društveni su kapital dijeljene vrijednosti koje omogućuju suradnju u društvenim grupama ili između njih, a koje se sastoje kako od strukturnih (objektivnih) sastavnica nužnih za preoblikovanje društvenih odnosa, tako i od iskustvenih (subjektivnih) sastavnica kakve ih čine. Kao kritična veza između oblika društvenog kapitala i uspješne kolektivne akcije ističe se osnaživanje povjerenja [PLUMMER, FITZGIBBON, 2007: 42-45; usporedi BEŽOVAN, 2008: 394-395].

75 ACKERMAN, ALSTOTT, 1999: 2

76 Institucionalna inovacija mijenja pravila, a operационаlna inovacija uvodi nove putove za obavljanje zadataka predviđenih postojećim pravilima [KOFINAS i sur., 2007: 255-257].

77 PAPAYANNIS, SOROTOU, 2008: 82

78 U Vodnjanstini je tijekom treće svibanjske akcije „Moj kažun” 2009. godine kažun prvi put sagrađen na zemljištu koje nije bilo privatno, a u četvrtoj akciji 2010. godine na drugomu komunalnom zemljištu sagrađen je kažun kojega je gradivo sponzorirao poslovni subjekt, isporučivši ga na lokalitet kao kupovno dobro na transportnim paletama. Građenje je uključilo četrdesetak entuzijasta, a kroz lokalitet tijekom akcije prošlo je oko 1300 ljudi. Kažun se nalazi na zemljištu u vlasništvu Grada Vodnjana. Na podatcima zahvaljujem arhitektu Branku Orbanicu.

79 Isti ambijent domaći mogu ponajprije doživljavati kao mučnu uspomenu na težak rad, a namjernici kao eskapističku Arkadiju. Za Kornate vidi: KALE, 2008.

80 LEGROS, 2006. Put širine autoceste koji dotiče najviše terase na Takali, a s druge strane dominira Dolčinom, kontaminira vinograde sorte belina koja je vezana za Bakaraku vodicu i time vidik prevodi iz etnografske u povijesnu panoramsku znamenitost, fosilni kulturni krajolik.

na viljuškarskim paletama, no za djecu plulskih vrtića, kojih je na gradilištu suhozida i kažuna u jedan mah znalo biti i do četiri stotine, cijela je aktivnost bila posve drukčiji doživljaj.⁷⁸ Stoga je razumljivo kako suhozid i suhogradnja nisu samo simbolični bastioni otpora globalizacije. U presudnom dijelu nastanka primorskog krajolika u drugoj polovici 19. stoljeća nije se radilo o obrađivačkom interesu potaknutom samodostatnom proizvodnjom, već je vino iz domaćih konoba tržište nalazilo, primjerice, parobrodom preko Trsta. Na sličan su način u krajobraznom doživljaju mjesta i danas sljubljeni dislocirani ambijenti, jer nove strukture više gotovo i ne nastaju lokalnim krčenjem. Nekritičko malčiranje novih vinograda u krajobrazno osjetljivim područjima ili namicanje gradiva za suhozide s drugih mjesta znači da krajolik nastaje kao kompozit ovisan o široj zajednici. Dijeljenjem vrijednosti kakve se u njemu prepoznaju pred krajolikom ili njegovim reprodukcijama na djelu nije samo estetska konzumacija, već i sudjelovanje u izgradnji njegovih novih značenja.⁷⁹

ZAKLJUČAK

CONCLUSION

Istarski „Ipsilon” za kažune, „Magistrala” za Bucavac, a danas i produžetak riječke obilaznice Sv. Kuzam – Kržišće, koji dijeli Takalu od Dolčine, mogu se nazvati izrazom kakav je primijenjen u raspravi internetskih posljedica na pridržana prava nad umjetničkim djelima – svaki je od njih na svoj način „blagoslov jednog prokletstva”.⁸⁰ Od Takale i Bucavca nadalje postaje jasnijim kako ni kultivirani krajolici ne moraju biti odraz nekakva izgubljenog sklada društvenih i prirodnih među-

odnosa, dinamizirajući regulacijsko poimanje krajobrazza. Primjerice, zahtjev za zabranom ikakvog rušenja zatečenog stanja suhozidnih gomila iz 1972. ili 2009. godine onemogućava tehnološki azurirane gospodarske aktivnosti u prostoru i prevodi ga u tematski ili memorijski park. Suhozid kao slijed krajobraznih modifikacija nema jednoslojnu prošlost, kako to zorno posvjedočuju zrakoplovne snimke tragova nekadašnjih obrisa i prilagodbi današnjih struktura poput Rajčice, Na starih mr-gari⁸¹ itd. U tome se smislu kao prvorazredno konzervatorsko sredstvo nameće mogućnost zaštite i promicanja konkretnoga lokalnog krajobraznog umijeća kakvo na potrebe vlasnika i zajednice odgovara odgovarajućim postupcima u prostoru, a ne zamrznutim stanjem određenih 'predmeta', kako je glasila legislativa u prošlosti.⁸² Za razliku od istančanih predmeta interesa, npr. povijesti umjetnosti, ovdje nam definicijska primarnost jednostavnih tehnika odaje vrijednost lokalnog znanja. U njemu je sadržan i potencijal reaktualizirane bastine, kulture kao procesa.⁸³

Kako se vidi na primjeru engleskih krajolika iz kojih je zaustavljena depopulacija,⁸⁴ iz regulacijske lepeze takvih procesa najpovoljniji

činak nisu ponudila konzervacijska ograničenja, već poljodjelski poticaji.⁸⁵ Ako je prikladno motiviran, stvaratelj krajolika ujedno je i njegov najzainteresiraniji konzervator. Vaznost poistovjećenja krajolika sa svojim proizvodom vidljiv je na primjerima Takale, Paga ili Dingača. U ovom posljednjem krajoliku podržavanje isključivog prava na naziv vina 1962. godine bilo je regulirano taksativnim kriterijima vinogradarske prakse (osim lokacije i udaljenosti među trsovima, težinom uroda po trsu, odsutnošću umjetnoga nakapnog navodnjavanja itd.), čineći etnografsku osnovu za još i dandanas neispisano obrazloženje zaštite ovoga kulturnog krajolika. Odsutnost krajobrazne regulacije tako nas je na prvim tamošnjim malčiranim vinogradima suočila s paradoksalnom pojavom nasada na lokalitetu Dingač, čije se vino, po slovu zaštite proizvoda, ne smije prodavati pod etiketom dingača. Krajolik poistovjećen s brendom zbog njegove nas je potražnje doveo pred proizvodnu patvorinu, prije svega zbog regulacijskog propusta u upravljanju prostorom.

U slučaju suhozida, pretvaranje primorskog krajolika u traženu robu zbiva se u nacional-

⁸¹ LESIĆ, i sur., 2010: 129.

⁸² Konzervatorske etnografske zone bile su u svoje doba u duhu zakona jer su svojim utvrđivanjem podmirivale „svrhu zaštite spomenika kulture /.../ u osiguranju uvjeta da /.../ služe zadovoljenju potreba lokalne zajednice” (čl. 3. Zakona o zaštiti spomenika kulture, NN 7/1967.). Tek slučajno, doba prvih etnografskih zona u Hrvatskoj poklapa se s bolivijskom inicijativom za zaštitom nematerijalnih kolektivnih prava u UNESCO-u 1973. godine, koja će s vremenom polučiti nematerijalno kulturno dobro kao novu kategoriju intelektualnog vlasništva. Ono što su za senzibiliziranje stručnjaka poput povjesničara umjetnosti Fiskovica, arheologa Suica ili etnologinje Gotthardi-Pavlovsky bile godine preobrazbe primorskog krajolika za potrebe izgradnje Jadranske turističke ceste, u nasipima koje su i danas očiti ostatci arheoloških, kulturno-povijesnih i etnografskih slojeva, za bolivijski otonac inicijative za novu kategoriju vlasnički respektiranog kulturnog dobra bio je globalni uspjeh preradbe pjesme „El condor pasa” u izvedbi američke grupe Simon & Garfunkel 1970. godine, od kojeg njeni domaćini (tj. kolektivni autori) nisu imali nikakve koristi. Novo sredstvo komunikacije kroz tradicijsko područje, bilo automobilsko ili gramofonsko-radiofonijsko, lokalnim je zajednicama s vremenom ponudilo i nove načine korištenja bastine. Za etnomuzikološku konzultaciju zahvaljujem kolegici Naili Ceribašić.

⁸³ Usporedi: DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, OBAD ŠČITAROCI, 2007: 263.

nom dućanu neinventariziranih artikala. U nizu arhitektonskih postupaka s najvrjednijim resursom obalnog pojasa, njegovom prostornom dispozicijom, zbiva se jednokratna konzumacija razdvojena od gospodarskih praksi i koristi stvaratelja tih kulturnih krajolika.⁸⁶ Tamo gdje su prikladni dijelovi krajolika imali povijesna ambijentalna naselja sa svojim stanovnicima, danas koraćamo kroz populacijska i tehnička servisna spremišta oblaznih stiliziranih i ambijentaliziranih sezonskih naselja. Prostor od baštinjenih ambijentalnih do novoprodučenih ambijentaliziranih vrijednosti prolazi komodifikaciju s bitnom razlikom u čijim rukama ostaje tržišni pretičak. Iz tih razloga vrijedi naglasiti korist participativnih metoda inventarizacije krajolika, čemu u novom desetljeću tehnologija može izaći ususret. Participativni projekti u društvenom krajoliku osnažuju demokratske procese, kapacitete lokalnih zajednica i subsidijarno upravljanje. Vjerojatno najveća teškoca ovakvoj zamisli može biti sektorska fragmentiziranost javnih servisa i stručnih službi.⁸⁷ U simboličkom krajoliku javnog čuvenja, kakav je i suhozid, to je mjesto za pozvane političke odluke.⁸⁸

84 Procijenjeno je da oko polovice engleskih krajolika podliježe nekom od konzervacijskih statusa [DORMOR, 1999: 46].

85 Korijen europske uredbe 2078/92 (Plan održive poljoprivrede i zaštite okoliša) leži u engleskoj raspravi problema Halvergatske močvare (ambijenta usporedivog s Lonjskim poljem) iz 1984. godine. Poljodjelac koji je zbog zajamčenog otkupa uljane repice namjeravao preorati zemljište, motiviran je na njegovo održanje novom vrstom poticaja [DORMOR, 1999: 49; McCRONE, 1999: 59]. Danas se procjenjuje da je oko petine poljoprivrednog zemljišta EU pod nekim od ovih nacionalnih režima, s oko milijun korisnika. Kod nas je „Nacionalni program za poljoprivredu i seoska područja” iz 2003. anticipirao popisivanje krajobrazne raznolikosti i izrade zemljovida s podatcima o seoskoj graditeljskoj baštini (odl. IV.2.3) [www.hrvatski-farmer.hr/CMS/0085/Rep/NPPSP2003.pdf /1.7.2010./].

86 Na ovom je pitanju jasno da se ne radi o 'autohtonosti' korisnika prostora, koji u svakomu od svojih mjesta baštine demografsku povijest kakva ne isključuje migracije, preslojavanja ili kolonijalizacije, već o njihovoj krajobraznoj praksi.

87 PAPAYANNIS, SOROTOU, 2008: 97. O administrativnim prilagodbama integriranoj zaštiti vidi: GRENVILLE, 1999.

88 Zahvala: članak je popravljen nakon savjeta „Prostorovih” recenzentata, kao i sugestija Berislava Horvatica i Svena Kulusica. Na pomoći zahvaljujem i kolegama Filipu Šrajeru i Goranu Andlaru. Svaki eventualni previd odgovornost je autora.

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

1. ACKERMAN, B.; ALSTOTT, A. (1999.), *The Stakeholder Society*, Yale University Press, New Haven, London
2. ARMITAGE, D.; BIRKES, F.; DOUBLEDAY, N. (2007.), *Introduction: Moving Beyond Co-Management*, u: *Adaptive Co-Management: Collaboration, Learning, and Multi-Level Governance* [ur. ARMITAGE, D.; BIRKES, F.; DOUBLEDAY, N.], UBC Press: 1-16, Vancouver/Toronto
3. BEŽOVAN, G.; ZRINŠČAK, S. (2007.), *Civilno društvo u Hrvatskoj*, Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb
4. BEŽOVAN, G. (2008.), *Civilno društvo i kombinirana socijalna politika*, u: *Socijalna politika Hrvatske* [ur. PULJIZ, V. i sur.], Pravni fakultet: 391-436, Zagreb
5. BLAGOJEVIĆ, M. (1973.), *Zemljoradnja u srednjovekovnoj Srbiji*, Istorijski institut, Beograd
6. BOROVIČKIĆ, M. (2008.), *Takale: bakarsko-praputnjarski prezidi*, „Etnološka istraživanja”, 12/13: 47-61, Zagreb
7. BRANCUCCI, G. (2008.), *Safeguarding in the absence of specific legislation*, u: *Terraced landscapes of the Alps: Projects in Progress* [ur. FONTANARI, E.; PATASSINI, D.], Alpter Project: 115-116, Marsilio
8. BUBLE, S. (2009.), *Agrarni krajolik otoka Visa i problematika očuvanja suhozidnog krajolika*, u: *Destinacije ceznje, lokacije samoce: uvidi u kulturu i razvojne mogućnosti hrvatskih otoka* [ur. PRICA, I.; JELAVIĆ, Ž.], Institut za etnologiju i folkloristiku i Hrvatsko etnološko društvo: 283-290, Zagreb
9. DORMOR, I. (1999.), *Current Planning Policies and Legislation for Historical Rural Landscapes*, u: *Managing the Historic Rural Landscape* [ur. GRENVILLE, J.], Routledge: 43-56, London
10. DUPLANČIĆ-LEDER, T.; UJEVIĆ, T.; ČALA, M. (2004.), *Coastline lengths and areas of islands in the Croatian part of the Adriatic Sea determined from the topographic maps at the scale of 1:25 000*, „Geoadria”, 9 (1): 5-32, Zadar
11. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, B.; OBAD ŠĆITAROCI, M. (2007.), *Kulturni krajolici u Hrvatskoj – identifikacija i stanje zaštite*, „Prostor”, 15 (2 /34/): 261-270, Zagreb
12. FREUDENREICH, A. (1962.), *Narod gradi na ogoljenom krasu: zapazanja – snimci i crteži arhitekta*, Savezni zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb/Beograd
13. GAMULIN, M. (1972.), *Trulli na području grada Alberobello i problemi njihove zaštite*, Izvješća Ogranka Etnološkog društva Jugoslavije za SR Hrvatsku, 95-107, Zagreb
14. GLAVIČIĆ, M. (1992.), *Željeznodobna i antička naselja podno Velebita*, „Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru – razdio povijesnih znanosti”, 31 (18): 97-120, Zadar

15. GRENVILLE, J. (1999.), *Managing the Historic Rural Landscape*, Routledge, London
16. GROSS, M. (2001.), *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, trajanja*, Novi Liber, Zagreb
17. GUŠIĆ, B. (1976.), *Ekološki uslovi na prostoru transhumantnog stocarenja na Balkanu*, u: *Određbe pozitivnog zakonodavstva i običajnog prava o sezonskim kretanjima stocara u jugoistočnoj Evropi kroz vekove*, SANU: 143-156, Beograd
18. HORVATIC, B. (2000.a), *Puntarske komarde iz 1577. godine*, „Sace”, 19: 18, Punat
19. HORVATIC, B. (2000.b), *Mrgari, rozice od gromače, „Krčki kalendar”*: 93-102, Rijeka
20. IVEKOVIC, Č. M. (1925.), *Bunje, cemer i poljarice*, u: *Zbornik kralja Tomislava*, JAZU: 413-429, Zagreb
21. JELIC, L. (1911.), *Dvorska kapela sv. Kriza u Ninu (Djela JAZU XIX)*, JAZU, Zagreb
22. JURISIC, K. (1981.), *Prirodna i kulturna baština na području makarskog primorja*, „Acta Biokovica”, 1: 291-317, Makarska
23. JURISIC, M.; PLASČAK, I. (2009.), *Geoinformacijski sustavi: GIS u poljoprivredi i zaštiti okoliša*, Poljoprivredni fakultet, Osijek
24. JUVANEC, B. (2000.), *Šuplja gromila, Bilice kod Šibenika*, „Prostor”, 8 (1): 43-54, Zagreb
25. JUVANEC, B. (2005.), *Kamen na kamen*, Založba I2, Ljubljana
26. JUVANEC, B. (2006.), *Vernakularna arhitektura otoka Korčule*, „Lusko libro”, 14: 26-43, Vela Luka
27. KALE, J. (1998.), *Je li se u neolitik živjelo u bunjama? Područje sibenske županije od pretpovijesti do srednjega vijeka*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 19, HAD: 75-82, Zagreb
28. KALE, J. (2008.), *Tradicija na putu od pakla do raja i nazad*, „Murterski godišnjak”, 6: 11-22, Murter
29. KALE, J. (2010.), *Dudičev osik kao krajobrazni ključ*, „Otok Pag” [ur. SKRACIĆ, V.], Centar za jadranske onomastičke studije, Zadar (zaprimiteljeno za tisak)
30. KOFINAS, G. P.; HERMAN, S. J.; MEEK, C. (2007.), *Novel Problems Require Novel Solutions: Innovation as an Outcome of Adaptive Co-Management*, u: *Adaptive Co-Management: Collaboration, Learning, and Multi-Level Governance* [ur. ARMITAGE, D.; BIRKES, F.; DOUBLEDAY, N.], UBC Press: 249-267, Vancouver/Toronto
31. KRALJEVIC, R. (1994.), *Vinogradarski slom i demografski rasap južne Hrvatske u osvjet 20. stoljeća – vinogradarstvo Dalmacije 1850.-1904.: uspon, procvat, klonuće*, Književni krug, Split
32. KULUŠIĆ, S. (1999.), *Tipska obilježja gradnje ‘u suho’ na krsu hrvatskog primorja (na primjeru kornatskih otoka)*, „Hrvatski geografski glasnik”, 61: 53-83, Zagreb
33. KULUŠIĆ, S. (2006.), *Knjiga o Kornatima*, Murterski zbor, Murter
34. LEGROS, P. (2006.), *Copyright, Art and Internet: Blessing the Curse?*, u: *Handbook of the Economics of Art and Culture* [ur. GINSBURGH, V. A.; THROSBY, D.], Elsevier: 285-308, Amsterdam
35. LEŠIĆ, D.; HORVATIC, B.; MILER, Č. (2010.), *Tajne otoka Krka*, Aquanet, Krk
36. LUČIĆ, J. (1994.), *Prošlost otoka Lastova u doba Dubrovačke republike*, u: *Lastovski statut* [ur. CVITANIC, A.], Književni krug: 7-111, Split
37. MAKHZOUMI, J.; PUNGETTI, G. (2008.), *Landscape Strategies*, u: *Mediterranean Island Landscapes: Natural and Cultural Approaches* [ur. VOGIATZAKIS, I. N.; PUNGETTI, G.; MANNION, A. M.], Springer: 325-345, Heidelberg
38. MARIC, M.; GRGUREVIĆ, O. (2007.), *Krajobraz – suvremena europska kretanja, slovenski model i iskustva, stanje u Hrvatskoj*, „Prostor”, 15 (2/34): 273-280, Zagreb
39. MATAS, M. (2002.), *Prilog proučavanju gradina i gromila na području Lecevice u Dalmatinskoj Zagori*, „Geoadria”, 7/2: 63-74, Zadar
40. MCCAIN, R. (2006.), *Defining Cultural and Artistic Goods*, u: *Handbook of the Economics of Art and Culture* [ur. GINSBURGH, V. A.; THROSBY, D.], Elsevier: 147-167, Amsterdam
41. MCCRONE, P. (1999.), *Maintenance and Enhancement: The Management of Environmentally Sensitive Areas*, u: *Managing the Historic Rural Landscape* [ur. GRENVILLE, J.], Routledge: 57-72, London
42. MURRAY-WOOLEY, C.; RAITZ, K. (1992.), *Rock Fences of the Bluegrass*, The University Press of Kentucky, Lexington
43. PAPAYANNIS, TH.; SOROTOU, A. (2008.), *Cultural Landscapes of Mediterranean Islands*, u: *Mediterranean Island Landscapes: Natural and Cultural Approaches* [ur. VOGIATZAKIS, I. N.; PUNGETTI, G.; MANNION, A. M.], Springer: 82-99, Heidelberg
44. PLUMMER, R.; FITZGIBBON, J. (2007.), *Connecting Adaptive Co-Management, Social Learning and Social Capital through Theory and Practice*, u: *Adaptive Co-Management: Collaboration, Learning, and Multi-Level Governance* [ur. ARMITAGE, D.; BIRKES, F.; DOUBLEDAY, N.], UBC Press: 38-61, Vancouver/Toronto
45. RIST, RAY C. (2001. /1980.), *Blitzkrieg Ethnography: On the Transformation of a Method into a Movement*, u: *Ethnography* [ur. BRYMAN, A.], 3: 197-201, Thousand Oaks, London i New Delhi
46. ROLLER, D. (1955.), *Agrarno-proizvodni odnosi na području Dubrovačke republike od XIII. do XV. stoljeća*, JAZU, Zagreb
47. SCARAMELLINI, G. (2008.), *Terraced landscapes in the Alpine Region: geohistorical observations and analytical perspectives*, u: *Terraced Landscapes of the Alps: Atlas* [ur. SCARAMELLINI, G.; VAROTTO, M.], Alpter Project: 10-18, Marsilio
48. STEPINAC-FABIJANIC, T. (1988.), *Paleoetnološka istraživanja kamenih poljskih kucica okruglog tlocrta u Istri*, „Problemi sjevernog Jadrana”, 6: 109-132, Rijeka
49. SUIC, M. (1952.), *Ilirski nadgrobni spomenik*, „Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku”, 53: 59-73, Split
50. S[UIC], M.; FIŠKOVIC, C. (1972.), *Rušenje prahistorijskih gomila: Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu primijenit će predviđene kazne protiv onih koji te spomenike narušavaju*, „Slobodna Dalmacija”, 27.4.: 4, Split
51. TOPIĆ, J.; ILIJANIC LJ.; TVRTKOVIĆ, N.; NIKOLIĆ, T. (2006.), *Stanista: priručnik za inventarizaciju, kartiranje i procenje stanja*, Državni zavod za zaštitu prirode, Zagreb
52. VAROTTO, M.; FERRARESE, F. (2008.), *Mapping and geographical classification of terraced landscapes: problems and proposals*, u: *Terraced Landscapes of the Alps: Atlas* [ur. SCARAMELLINI, G.; VAROTTO, M.], Alpter Project: 38-45, Marsilio
53. VERGERIO, T. (1994.), *Il censimento*, u: *Le casite* [ur. LAGO, L.], Centro di ricerche storiche: 185-304, Rovigno
54. VOGIATZAKIS, I. N.; PAPAYANNIS, TH.; MANNION, A. M. (2008.), *Political Landscapes of Mediterranean Islands*, u: *Mediterranean Island Landscapes: Natural and Cultural Approaches* [ur. VOGIATZAKIS, I. N.; PUNGETTI, G.; MANNION, A. M.], Springer: 100-116, Heidelberg
55. *** (2007.), *Dalmatinska Zagora, nepoznata zemlja* [ur. GRČIĆ, M.; BELAMARIC, J.], Galerija Klovičevi dvori, Zagreb

IZVORI SOURCES

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

- Sl. 1. Fotografija ustupljena ljubaznošću Stanka Ferića
- Sl. 2. Foto: autor
- Sl. 3. Fotografija ustupljena ljubaznošću Stanka Ferića
- Sl. 4. Fotografija ustupljena ljubaznošću Berislava Horvatica
- Sl. 5. Foto: autor
- Sl. 6. Foto: autor

SAŽETAK

SUMMARY

PROPOSED MODEL FOR INVENTORING DRY STONE WALLS

This paper considers the possibility of preserving the cultural landscape of the Croatian Adriatic coast which is predominantly characterized by dry-wall building tradition. Drywall structures have been researched for almost a century. In view of a growing theoretical and practical interest in the identification and characterization of the cultural landscapes in the last two decades coupled with an increasing pressure on space resources of the Adriatic coastal region, the paper looks at the current methods of preserving and managing the coastal drywall cultural landscapes. The preservation of the drywall landscapes in Croatia is the beginning of the rural cultural landscape preservation in general. The symbolic meaning of such landscape structure has been recently confirmed by the memorial field dedicated to the firemen who lost their lives on Kornat island. On the other hand, the processes going on in cultural landscapes are being recognized both in the Adriatic coastal regions as well as in the advanced examples of conservation regulations and management such as the Nature park Lonjsko polje.

The existing registered cultural landscapes in the Croatian Registry of Cultural Assets fall into the three categories. The first one includes the registrations from the 1970s made by the Conservation Department in Rijeka (Takala and Dolčina, Lun, parts of Krk etc.) which are all characterized by the size of the registered area and the inventiveness of the conservational solutions. The second category encompasses two recent cases of preservation (Komiza and Primosten) characterized by a small size area. The third category includes two recent cases of essentially archaeological areas (the preserved land subdivision on Hvar and near Vodnjan) characterized by their spaciousness and an attempt at integral landscape management.

The latest examples of the regulation of cultural landscape is the cultural landscape of Žumberak,

Samoborsko gorje and Plješivicko prigorje which, however, lie beyond the scope of this article. The criteria have been set up by those vast drywall landscapes which have been preserved (National park Kornati) or partly preserved (Modrava in the Nature park Vransko jezero) due to their natural, not cultural, features. The comparative analysis of these registrations indicates that the conservation practice of the drywall landscapes can hardly be considered satisfactory. As the recent conservation practice shows, the drywalls have been preserved only if located on a vast archaeological site or within the protected areas of valuable natural resources.

In view of this fact, this paper presents a more appropriate way of preserving the drywalls which would be based on the identification, location and inventorisation by means of the GIS and participatory ethnographic methods. If headed and monitored by expert project managers, the project may involve a large number of participants and hopefully aim to make an inventory of the anthropogenic landscape forms of pre-industrial and early industrial period in the foreseeable future. GIS is a particularly suitable technical tool due to dynamic changes of the landscape. The application of GIS in agriculture management is also here presented with reference to drywalled vineyards. It seems, therefore, that for the Croatian Adriatic region, an appropriate starting point for the proposed project might be a relevant part of the ARKOD registry, particularly in suitable tested areas.

Current changes in the proportioning of the vineyard areas due to transnational regulations suggest that the drywall landscape had already had a predominant role in shaping the demographic make up of the Croatian coastal region. According to the archives, most of the coastal and insular cultural landscapes were formed in the second half of the 19th century when certain events in West-Euro-

pean countries (such as the phylloxera-ravaged vineyards) opened up favourable economic opportunities for export trade followed by newly cultivated vineyard areas. That period ended with the Austro-Italian agreement on wine trade with restrictions on the export trade from Dalmatia and subsequent phylloxera spread in Croatian regions. These events were followed by a constant wave of emigration and an irreversible demographic decline in Croatian rural coastal regions.

Nowadays the legislative and technological solutions allow the linking of the biotic, abiotic and cultural values in an integrated management of the landscape by means of GIS as an appropriate technical tool. To the farmers and property owners such solutions may serve as an institutional measure of sustainable economy. The existing administrative practices in the majority of European countries are predominantly derived from the 2078/92 Decree concerning the Plan of Sustainable Agriculture and Environmental Protection aiming to maintain biological and landscape diversity. The 2003 National Programme for Agriculture and Rural Areas already contains similar guidelines. The origin of the dry-wall cultural landscape in the Croatian coastal regions coincided with favourable market opportunities. It seems therefore that the present structures can be clearly linked with the success of some traditional products (drywalls on Pag and the traditional cheese or drywalled terraces at Dingač site). The owners, users and creators of the landscape values in line with the cultural landscape heritage might apply the solutions proposed by the Paying Agency for Agriculture, Fisheries and Rural Development in the preservation processes.

The role of an architect in urban-planning and conservational tasks in these processes is, therefore, vital. However, the decisions about the necessary intersectoral cooperation should be made within the political context.

JADRAN KALE

BIOGRAFIJA

BIOGRAPHY

JADRAN KALE, dipl. etnolog, magistrirao je 1996. na Sveučilištu u Zagrebu radom „Sklopovi nepravno svodenih građevina (bunja) na istočnojadranskoj obali“, a doktorirao 2010. na istom sveučilištu radom o narodnim nošnjama. Od 1989. godine kustos je u Muzeju grada Šibenika, od 1997. godine viši predavač na Filozofskom fakultetu u Zadru. Autor je studijskog programa etnologije na Sveučilištu u Zadru 2005. godine. Dobitnik je godišnje nagrade „Milovan Gavazzi“ Hrvatskoga etnološkog društva 2003. i godišnje Nagrade grada Šibenika 2010. godine. Autor je i suradnik u desetak obrazloženja za upis u Registar kulturnih dobara (nepokretnih i nematerijalnih kulturnih dobara).

JADRAN KALE, ethnologist from Šibenik. He received his Master's degree in 1996 at the University of Zagreb with his thesis "Irregular vaulted corbeled structures (bunja) on the East Adriatic coast" and his PhD in 2010 with his dissertation on folk costumes. Since 1989 he has been a curator in Šibenik Museum and in 1997 he taught as a senior lecturer at the Faculty of Humanities in Zadar. In 2005 he worked out a study programme in ethnology at the University of Zadar. He won the "Milovan Gavazzi" annual award in 2003 and the City of Šibenik Award in 2010. He was the author or collaborator of ten written recommendations for the Registry of Cultural Assets.

